

SAMBUCUS HORATIUS-KÓDEXE

Az Országos Széchényi Könyvtár XV. századi Horatius-kódexe (*Cod. Lat. 419*), amelyet Johannes Sambucus — a díszes kezdőlapon olvasható bejegyzés szerint — Salernóban szerzett meg 4 aranydukátért (1562-ben, mint a 161. lapon olvassuk), és amely a velencei egyezmény alapján 1933-ban került át a bécsi Hofbibliothek állományából (ottani jelzete «249, olim *Philol. 214*» volt) nemzeti gyűjteményünkbe,¹ mindmáig feldolgozatlan. A horatiusi szöveghagyomány vizsgálói — a *recentiores sunt deteriores* bűvöletében — figyelmen kívül hagyták; mindössze Hans Gerstinger érdemes Sambucus-tanulmányában,² majd az ausztriai illuminált kódexek leíró jegyzékében (*Beschreibendes Verzeichnis der illum. Handschriften in Österreich, VIII.6*)³ találunk róla néhány könyv-, ill. művészettörténeti érdekű megjegyzést; Bartoniek Emma katalógusában⁴ is csak szűkszavú leírást olvashatunk: 159 + 2 lapból (valójában 16 quinióból és egy hozzákötött lapból) áll, 22,3 × 13,8 cm nagyságú; kötése a XVIII. századból való.

A tartalmi ismertetés már kielégítetlenül hagyja az érdeklődőt: miért van az *Ars poetica* (ff. 65—70' et 81—84), az epódoszok (ff. 71—77 et 84'—90') és a szatírák (ff. 79—80' et 91—130') szövege olyan összeviasszaságban? A kódexben az alábbi sorrendet találjuk:

Carm. I—IV	1 ^r —64 ^v	} 7 quinio, a 70 ^v alján «G» ívjelzés
Ars p. 1—303	65 ^r —70 ^v	
Epod. IX—XVII	71 ^r —77 ^r	
Carm. saec.	77 ^v —79 ^v	} 1 quinio, a 80 ^v alján «I» ívjelzés
Sat. I 1,1—82	79 ^v —80 ^v	
Ars p. 304—476	81 ^r —84 ^r	} 1 quinio, a 90 ^v alján «H» ívjelzés
Epod. I—VIII	84 ^v —90 ^r	
Sat. I 1, 83—II 8,95	91 ^r —130 ^v	
Epist. I 1—II 2	130 ^v —159 ^r	

utána a 160^{r-v} üresen, vagyis még egyszer 7 quinio, majd végül a telefirkált és csak részben olvasható 161. lap. — Most már világos: a könyvkötő felcserélte a 8. és 9. quiniót.

¹ Vö. *Jakubovich Emil*: MKSzle 39 (1932—34) 103. és 119. l.

² Johannes Sambucus als Handschriftensammler. Festschrift der Nationalbibl. in Wien (1926) 275. l.; részletesebben 314 skk. és 327. l.; a címlap címerábrázolásáról 340. l.

³ *H. J. Hermann*: Die Handschriften und Inkunabeln der ital. Renaissance, IV: Unteritalien (Leipzig 1933), 35. l.: «südital. Arbeit des IV. Viertels des XV. Jh.-s, von einem unter römischem Einfluss stehenden Miniator für einen *Abt* ausgeführt.»

⁴ *Codices ms. Latini, I.* (Bp. 1940) p. 380.

Az így helyreállítható rend azonban máris érdekesebb kérdést vet fel. Tudvalevő, hogy a horatiusi művek sorrendje a hagyományban *nem* azonos, és az eltérések ténye — mint külső kritérium — a szöveg-hagyomány osztályozása szempontjából nem közömbös. Ezt a körülményt az újabb Horatius-filológia⁵ számon szokta tartani. Vessük most egybe a Sambucus-kódex (a továbbiakban: S) sorrendjét a többiekével! Vollmer⁶ táblázata szerint az egyes kézirat(csoport)okban a sorrend a következő:

I. oszt.(C[E]DBA) II. oszt.(RFλ1δπ)⁷ *Bland.vet.* és O⁸ Porph.

1. Carm.	1. Carm.	1. Carm.	1. Carm.
2. Epod.	4. Ars p.	4. Ars p.	4. Ars p.
3. Carm. saec.	2. Epod.	2. Epod.	3. Carm. saec.
4. Ars p.	3. Carm. saec.	3. Carm. saec.	2. Epod.
5. Epist.	5. Epist.	6. Serm.	6. Serm.
6. Serm.	6. Serm.	5. Epist.	5. Epist.

Ezek szerint pedig a mindmáig elhanyagolhatónak vélt *recentior* Sambucus-kódex ugyanazt a sorrendet őrizte meg, mint az egyedülálló *Blandinius vetustissimus*, amelyről — a végeláthatatlan vita résztvevői közül pl. Schanzcal⁹ — már senki sem mondja, hogy a horatiusi szövegkritika alapja (Keller—Holder merev elutasítását még kevésbé fogadhatjuk el), amelynek különleges olvasatait azonban mindenképpen megkülönböztetett hely illeti meg. Akár ez az egy körülmény (a horatiusi művek sorrendjének azonossága) kellőképpen indokolhatná vállalkozásunkat, még akkor is, ha a szatírák emlékezetes sorában (I 6,126) a *Blandinius vetustissimus* «sibolet»-je (*fugio campum lusumque trigonem*) helyett a különben hagyományozott változatot (*fugio rabiosi tempora signi*) találjuk.¹⁰

Ami a szatírák és levelek kézirati sorrendjét, pontosabban a hagyományos sorrend (Epist.—Serm.) felcserélését illeti, Vollmer¹¹ hívta fel a figyelmet egy Porphyrio-megjegyzés (*ad Epist. I 1,1: quos — sc. epistularum libros — operis sui ultimos esse ipse testatur Maecenati, cum dicit finire se operam velle et*

⁵ Vö. *W. v. Christ: Horatiana*. SB. Bayer. Akad. d. Wiss. Phil.-hist. Cl. 1893, 89 skk. 1.; közelebbről a 105. l.; *Fr. Leo: Gött. Gel. Anz.* 166 (1904) 851. l. = *Ausgew. kl. Schriften* (Rom 1960) 159 sk. 1.; *Fr. Vollmer: Überlieferungsgesch. des Horaz.* Phil. Suppl. 10 (1907) 289 skk. 1.; *Fr. Villeneuve: Horace, I.* (Paris 1929, 9. kiad. 1970) p. LIII sqq.; *Fr. Klingner: Über die Recensio der Horaz-Handschriften.* *Hermes* 70 (1935) 249 skk. és 361 skk. 1. (itt a «*Studien zur gr. u. lat. Lit.*» c. gyűjteményes kötetben — Zürich — Stuttgart 1964 — közölt szöveg szerint idézzük: 455 skk. 1.); *W. Peters: Die Stellung der Handschriftenklasse Q in der Horaztradition.* Diss. Hamburg 1954, 49. és 98. l.; 1. még *K. Büchner: Überlieferungsgesch. der lat. Lit.* (a «*Geschichte der Textüberl. der ant. und mittelalterl. Lit.*» c. kötetben, Zürich 1961), 395. l.

⁶ I. m. 290. l.; vö. *C. O. Brink: Horace on Poetry.* Cambridge 1971, 14. l.

⁷ Vö. *Klingner: Praef. a Teubner-kiadás* (31959) XXV. lapján: «*hoc ordine libri Horatiani in Q collocati sunt.*»

⁸ O-val Vollmer az oxfordi Queen's College P² jelzésű, XI. századi kódexét jelölte, vö. i. m. 264,5. j., továbbá *E. C. Wickham a Bibl. Ox.* 2. kiadásának (1912) előszavában, p. V, és *Villeneuve*, p. LXIV, nem pedig a «*Bodleianus olim Dorvillianus*»-t, mint a különben megbízható *Peters* (49,1. j.) írja.

⁹ *Gesch. d. röm. Lit.* II 1² (München 1899) 125. l.

¹⁰ A sorhoz fűződő kérdésekről legújabban *G. Giangrande: Lat. Beiträge.* *Mnem.* 20 (1967) 414 skk. 1.

¹¹ I. m. 290,70. j.; vö. 291,71. j.: «*Die Ordnung epist. serm. war der Anlass zu der Notiz, die sich ja unmittelbar aus Epist. I 1,10 ergab.*»

philosophiae malle inservire) következményére. Tulajdonképpen ugyanezt találjuk a γ (Parisinus 7975 saec. XI) 83. lapján (vö. Ps.-Acro II p. 205,7 sqq. K.): (*epistularum libri*) *ultimi sunt sui operis libri, licet scriptorum vitio in multis codicibus locum sermonum occupaverint*. Hivatkozhatunk azonban az Epist. II 2,68 *aegrotat* szavához fűzött scholionra is (Keller II p. 300,5): *ut s u p e r i u s* (Serm. I 9,18): *trans Tiberim longe cubat*, — ami annyit jelent, hogy az ravbfE (X—XI. századi) kódexek scholiastái a levelek magyarázata során a szatírákra *vissza*találtak.

Horatius modern kiadói — a *Blandinius vetustissimus* nyomait őrző, XV. századi *Gothanus* B 61-en kívül — legfeljebb néhány XII. századi kéziratot (Vossianus 21, Parisinus 8213; a «Monacensis Latinus 14685»-nek E-vel jelzett «Emmeramensis» részét; Monacensis Lat. 375, stb., vö. Keller—Holder praefatiojának felsorolásával) szoktak felhasználni. Tehát a későbbi kódexek sem mire sem volnának jók? — veti fel a kérdést François Villeneuve.¹² «Évidemment non: ceux-ci, en effet, peuvent dériver de manuscrits aujourd'hui perdus, d'un âge au moins égal à celui des meilleurs représentants de nos deux groupes.» Villeneuve ezen az alapon — Pasquali szellemében! — vizsgálta meg alaposabban (p. LXIV sqq.) és hasznosította is következetesen kiadásában — mint *civis Montepessulanus* — a «*Montepessulanus 425*» jelzetű XII. századi montpellier-i kéziratot. (Mint Domenico Bo a X—XI. századi *Laurentianus 34/1*-et.) Az ő példája is bátorítólag hatott a Sambucus-kódex kollacionálásának vesződéses munkájában. Bátorítónak éreztük a Sambucus-kódexben rendszeresen ismétlődő ·N· rövidítést is (*enim* helyett): a *librarius*, aki egyébként alig használt rövidítéseket, ezt az *egy IX. századi* (!) nagybetűs abbreviatúrát¹³ majdnem mindig bennehagyta kisbetűs humanista kurzív írásában.

Kódexünk további különlegességét az ódák és epódoszok címfeliratainak — közelebbiről: strófajelöléseinek — megformálásában fedezhetjük fel. Azokra a metrikai utalásokra gondolunk, amelyek megmondják, hány versorból áll az illető versszak (*dicolos, tetracolos*); ha valamelyik költeményben csak egyféle szerkezetű sorok ismétlődnek (mint pl. C. I 1: *Maecenas, atavis . . .* vagy III 30: *Exegi monumentum . . .*), akkor elnevezése $\omega\delta\eta$ *monocolos*,¹⁴ latinul *cantus unimembris*. Ezt a görög traktátusokból átvett és a latinra alkalmazott jelölési módot találjuk néhány metrikai összefoglalás «*de metris Horatianis*» fejezeteiben, pl. Diomedes (GL I 518—) vagy Marius Victorinus (GL VI 160—) tankönyveiben.

De volt *másféle* jelölési rendszer is, amely szerint pl. a C. I 2 (*Iam satis terris . . .*) nem *tetracolos*, hanem — részletezőbben és pontosabban — *ode dicolos tetrastrophos*, vagyis *dicolos*, amennyiben a sapphói strófa *kétféle* szerkezetű *sorokból* (három sapphói hendecasyllabusból és egy adónisiból) áll, és *tetrastrophos*, amennyiben négy-négy sor után «fordul», vagyis zárul. A C. I 3 (*Sic te diva potens Cypri . . .*) ugyanilyen meg gondolás alapján *dicolos distrophos*, *hoc est duplici genere metri scripta, a secundo facta replicatione*: egy Glyconeust egy Asclepiadeus követ, és máris jön a «fordulat». Hasonlóképpen *dicolos distrophos* a következő (I 4.) óda (*Solvitur acris hiems . . .*) is, amelyben egy Archilochius és egy trimeter iambicus catalectus váltakozik. A Pyrrha-óda (I 5) e szerint az elv szerint *tricolos tetrastrophos*, amennyiben két Asclepiadeus, egy

¹² Introd. LXIV.

¹³ Vö. A. Cappelli: Dizionario di abbr., p. 229.

¹⁴ Vö. Klingner, i. m. 461 sk. 1.

Pherecrateus és egy Glyconeus (tehát *háromféle* sor) után «fordul» a *négy*soros strófa. C. I 6 (*Scriberis Vario . . .*) már megint *dicolos tetrastrophos*, mert az első három Asclepiadeust egy Glyconeus zárja, és így tovább, Ilyen meggondolás alapján minősül a leggyakrabban használt alkaioi strófa *tricolos tetrastrophos*-nak: a két alkaioi hendecasyllabust egy kilenc-, majd egy tízszótagos sor kerekíti ki versszakká.

Ugyanezt a tagolási rendszert lehet alkalmazni az epódoszokra is, amennyiben az utolsó (azonos sorokból szerkesztett, tehát *monocolos* XVII.) leszámításával különben valamennyi *dicolos distrophos*nak mondható: a *páratlan* verssorokra *ἐπάδεται* egy *másféle* szerkezetű sor. Ezek szerint az A-scholionok (*Paris. 7900 A*) ódákat záró *subscriptio*-jának interpolált bejegyzése (Keller I p. 376,7: *incipit liber · V · [iambicus dicolos]*) nem egészen pontos. (Az utolsó szó különben is *DICOLOR*-ra torzult.)

Mint arra már Klingner is rámutatott,¹⁵ a *Γ*-scholionok metrikai bevezetésében (Ps.-Acro I p. 4 sqq. Keller, vö. Serv. GL IV 468---) ez a rendszer használatos. Klingner szerint azonban ez a rendszer «az ódák címfelirataiban semmi nyomot nem hagyott hátra; az ódák III. könyvének *subscriptio*-jában *kisért* ugyan (*spukt es*), de nem egyezik azzal, amit magyarázni kellene.»¹⁶

Nos, Sambucus kódexében *következetesen* — legfeljebb itt-ott hibákkal — ezt a rendszert találjuk. A kezdőóda címmegjelölése itt *pragmatice* (vagyis *pragmatice*) *monocolos*, a másodiké *proseutice* (*προσευκτική*) *dicolos tetrastrophos*, 3: *proseutice dicolos distrophos*, 4: *paranetice* (vagyis *paraenetice*) *dicolos distrophos*, 5: *prosphonetice tricolos tetrastrophos*, a hatodiké csak *dicolos tetrastrophos* stb. A rendszertől való — ritka! — eltéréseket a másoló figyelmetlenségének rovására írhatjuk, vagy arra kell gondolnunk, hogy a két különböző rendszer összekapcsolása nem a teljes következetesség jegyében ment végbe. Például az I 9. óda (*Vides, ut alta . . .*) megjelölése értelmetlen: *tricolos tetracolos* (a várható *tricolos tetrastrophos* helyett). A tévedés okára rávilágít a hagyományban kitapintható ingadozás a kétféle jelölési rendszer között: *paranetice tetracolos γδπλ*, *tricolos* u. Vagy a következő (I 10) óda élén: *laus dicolos tetracolos* (az értelemszerű *dicolos tetrastrophos* helyett); itt az *Γδπλ*'z kéziratokban *hymnus Mercurio tetracolos*-t, a különálló u-ban *dicolos*-t találunk. Mindkét esetben az ismert terminológiai eltérést figyelhetjük meg: az u (*Paris. 7973 saec. IX—X, olim Floriacensis*) kézirat másolójának mintául szolgáló szövegben máshol is maradtak nyomok, amelyek *más* metrikai jelölésrendszerre utalnak. Kódexünk itt — mint még néhány esetben — a két különböző rendszer kontaminálódását mutatja.

Ugyanezt a zavart tapinthatjuk ki az I 12. óda (*Quem virum aut heroa . . .*) szöveg-hagyományában is. S címmegjelölésében merő értelmetlenséget (*prosphonetice dicolos tetracolos*) találunk; *tetracolos hymnos Γδζπλ*, *dicolos* u; C. I 14: *paranetice tricolos tetracolos* S, *paranetice tetracolos ABDE Fδπλ*, *pragmatice dicolos* u. Ugyanígy magyarázható az eltérés (*tetracolos* az értelemszerű *tetrastrophos* helyett) a II. könyv több ódájának címfeliratában (1.2.4.7.12.20), de itt az u-feliratok további bifurkálódása nélkül. A II 9. óda (*Non semper imbres . . .*) megjelöléseként kéziratunk a várható *tricolos tetrastrophos* helyett csak *tetracolos*-t ad, mint γa. Más oka van annak, hogy C. II 15 (*Iam pauca*

¹⁵ Uo., 462. l.

¹⁶ Uo. [Korr.-j.: Vö. Kl. E. Bohnenkamp: Die horazische Strophe. Studien zur Lex Meinekiana. Hildesheim — Nex York 1972, 252 sk. 1.]

aratro . . .) elől mindennemű strófa- stb. megjelölés elmaradt: az, amit itt feliratként olvasunk (*haec de praesentis vitae — vagy temporis — luxuria dicit*), a Porphyrio-kommentárból való átvétel: *hac ῥῶδῆ de luxuria praesentis saeculi queritur*, vö. Ps.-Acro megjegyzését is az 1. sorhoz: *antiquam hic severitatem et continentiam laudat, et queritur de praesentis luxuria saeculi etc.*

C. III 1 élén (a római ódák közül csak itt!) Sambucus kódexében ugyanilyen hibát találunk: *tricolos tetracolos* (az értelemszerű *tricolos tetrastrophos* helyett). Különleges a III 12 (*Miserarum est . . .*) *monocolos*-megjelölése; más esetekben (I 1. III 30. IV 8, ill. I 11 és IV 10) ugyanez a megjelölés természetesen érthető. A szokásos hibát (*tetracolos* a várható *tetrastrophos* helyett) figyelhetjük meg még III 26. IV 2.5.6.12–14; másképp — csak szószakozottsággal — magyarázhatjuk a III 20 saphói strófa-szerkezetének *tricolos tetrastrophos* minősítését (*dicolos tetrastrophos* helyett).

Mint fentebb említettük, ugyanezek a metrikai megjelölések alkalmazhatók az epódoszokra is. *Librariusunkat* ugyanez az elv vezérelte, amikor az epódoszok címfeliratait az ódákéinak mintájára alakította a következőképpen:

- 1 *Ad Maecenatem · dicolos distrophos*
  - 2 *Laudatio vitae rusticae exornatae summa tranquillitate rerum · dicolos distrophos*
- (A 22. sor után ezt a bejegyzést olvassuk: *introducitur quendam foeneratorem loquentem et laudantem vitam quietam [!] et non tamen suum propositum deserentem.*)
- 3 *Ad Maecenatem · ternarius iambicus binarius epodicus · dicolos distrophos*
  - 4 *In Sex. Pompeium Sex. libertinum Menam · iambice · dicolos distrophos*
  - 5 *In Gratidiam converso nomine · ternarius iambicus epodicus*
  - 6 *In Cassium Severum · ternarius iambicus binarius iambicus epodicus · dicolos distrophos*
  - 7 *Primo civili bello finito ut ab alio abstineat (!) deprecatur · ternarius iambicus binarius iambicus epodicus · dicolos distrophos*
  - 8 *In anum libidinosam vel in Geatiliam (!)*
  - 9 *Ad Maecenatem*
  - 10 *Ad Maevium poetam*
  - 11 *Ad Pectium*
  - 12 *Ad mulierem foedam et anum*
  - 13 *Ad contubernales*
  - 14 *Ad Maecenatem*
  - 15 *Ad Neaeram amicam suam*
  - 16 *Ad Romanos*
  - 17 *Ad Canidiam* (az 53. sorhoz ugyanez).

Amint látjuk, az *első hét epódosz* címmegjelölésének szerkesztője ugyanazt az elvet követte, mint amelyet az ódák szöveghagyományában megfigyeltünk, bár nem mindenben következetesen. A *dicolos distrophos* megjelölés, amelyet az első négy és a hetedik előtt találunk, *önmagában véve* helyes. Esetleg tovább mutathat az a megfigyelés, hogy ez az elvileg helyes megjelölés minden egyes esetben *másképp* szerkesztett címfelirat után következik.

A III. epódosz metrikai megjelölése könnyen kiegészíthető: . . . *ternarius iambicus, binarius iambicus epodicus* (*iambicepodicus* R, *iambice podicos* a;

Klingner¹⁷ szerint γ itt «túl lusta volt ahhoz, hogy a metrikai megjelölést teljes egészében leírja»: *ad Maecenatem ternarius iambicus · execratur, quod . . .*)

A IV. epódosz S-címfelirata (*in Sex. Pompeium . . . iambiceī dicolos distrophos*) az a-cím kiegészítéséhez (*in Sex. Pomp. Menam iambice*, vö. R: *in Sex. Pomp. . . metrum iambicum*) áll még a legközelebb: valamennyi hiba az imént említett «lustaságból» fakadt; a mi *librariusunk* az elhagyott szakkifejezések pótlásául a maga sablonját (*dicolos distrophos*) tette hozzá.

Megint másképp van szerkesztve az V. címfelirata: az FR $\delta\lambda^2$ uz-szövegből (*in Gratidiam converso nomine ternarius iambicus*,¹⁸ *binarius iambicus epodicus*, R: *iambicepodicos*) elmaradt a «*binarius iambicus*», sőt ez alkalommal még a «*dicolos distrophos*» is. A VI. epódosz éléről csak ez az utóbbi alkatrész hiányzik: ugyanezt a következő címmegjelölésben már megint megtaláljuk. A VIII. felirat majdnem teljesen a $\delta\zeta$ kéziratokét reprodukálja: *in anum libidinosa* <*scribit*> *vel in Gratidiam*, <*quam aspernatur*>, de már a többi alkatrész nélkül. A továbbiakban az a *librarius*, aki a címmegjelölések töredékes-kusza állapotáért felelős, csakugyan igen lusta volt.

Következtethetünk-e az ódák címmegjelöléseiből a Sambucus-kódex hovatarozására? Ha a legközelebbi egyezéseket számszerűleg nézzük, kéziratunk a Klingner-féle csoportok között az alábbiak szerint helyezkedik el:

«Q»	«E»	«Ψ»
a: 59	A: 38	λ^2 : 23
γ : 33	B: 32	F: 18
D: 32 (I–II. k.)	C: 9	R: 15 (I. k.)

Figyelmet érdemel az a körülmény, hogy a viszonylag gyakori D-egyezések az I–II. könyvre, az R-egyezések pedig az I. könyvre korlátozódnak. Nem felelkezhetünk meg az A és a kódexek közeli rokonságáról sem.¹⁹ A nagy változatoságon belül szembeötlő a III. könyv 2–3. harmadának egyöntetűsége, amelyet alig szakít meg «idegen» (Ψ) elem; viszonylag homogén a IV. könyv is.

Kérdéses persze, hogy szövegtitikai kérdésekben helyénvaló-e akár milyen statisztikai eljárás: például a *Blandinius vetustissimus* fontosságát biztosan nem lehetne számokon lemérni. Bárhogy vélekedünk Klingner módszeréről, fenntartás nélkül csatlakozhatunk kiadói előszavának (Praef.³ p. XIII) következő megállapításához: «*quid verum sit, nec numero neque auctoritate testium — recensentiumque, tehetnők hozzá, — diiudicari potest: expendendae sunt lectiones singulae.*» Vizsgáljunk meg akkor néhány címmegjelölést, majd egy pár tanulságosnak ígérkező olvasatot, hogy így kódexünk használhatóságát vagy használhatatlanságát összehasonlítható — lemérhető — adatokkal szemléltessük.

C. I 5: *Pyrham meretricem alloquitur, qui (!) forma sua prius capere volebat · prosphonetice tricolos tetrastraphos*

Cf. DRa: *alloquitur Pyrrham, quae forma sua capere prius volebat*; DR: *qui*; D add.: *prospnone*. — F $\delta\pi\lambda^2$: *prospnone tetracolos ad P.*; u: *prospnone tricolos ad P.* — A *tetracolos — tricolos* divergenciáról és az u-kézirat szerepéről l. fentebb.

¹⁷ Uo., 464. l.

¹⁸ Klingner központosása a metrikai jelölés tisztázatlanságára vall.

¹⁹ Vö. Klingner, i. m., 476. l.; Peters, i. m., 8. l. és 32. l. j.

I 22: *Innocentiam cuique tuta (!) esse excepto iudicio (!) · ad Fuscum · dicolos tetra-strophos*

Cf. BEa: *ad Fuscum*; DFδπλ'uz: *ad M. Aristium Fuscum laus innocentiae*; R: *innocentiam cuique tutam esse exempto iudicio (lege: exemplo indicat, cf. Porph.: quibus indicat innocentiam semper et ubique tutam esse)*. — Tanulságosan mutatja Porphyrionak a későbbi Horatius-magyarázatokban megfigyelhető szerepét, ill. a hagyomány fokozatos romlását. Először az *exemplo* l-jét olvasták t-nek, majd az *ind-* szókezdetet *iud-*nak, és akkor már a kikezdett szövegrésznek valami«értelmet» kellett adni. Kódexünk a szövegromlás későbbi stádiumát mutatja: *exemplo* — *exēpto* — *excepto*; *indicat* a kommentátori szókinés gyakorlatáig (mint a *dicūt, affirmat, testatur, significat, suadet* stb.), vö. Porph. ad C. I 1,1. 7,1. II 16.19. IV 8.

III 25: *Hymnos ad Liberum patrem scribit · dicolos distrophos*

Cf. AaBEτ: *hymnus ad L. patrem*; A add.: *scribit metro eodem*. — Szintén tanulságos, mert jól szemlélteti, hogy ragad a címmegjelöléshez egy máshonnan származó (idegen) elem.

III 28: *Ad Lyden de nuptialibus (!) · dicolos distrophos*

Cf. AaBCγ: *ad Lyden · paraenevise de Neptunalibus*; C: *de reb. nuptialib.* — Ebben az esetben az értelmetlen romlás (közvetett) provenienciáját szinte kézzel foghatóan tapinthatjuk.

IV 2: *Ad Ant. Iulium vetustiore (!) poetarum veneratio · encomiastice dicolos tetracolos (!)*

Cf. A: *poetarum encomiastice tetracolos*; B (fol.180) C: *ad Iulum (B: Iulianum) Antonium vetustior. poetar. veneratio · encomiastice tetracolos*; γa: *ad Ant. Iulium vetustiorum (a: vetustiore) poetarum veneratio · encomiastice tetracolos*; Fu: *ad Ant. Iullum de aemulatione vana*; λ': *ad Ant. Iulum de aemulatione vana · vetustiorum poetarum veneratio · encomiastice tetracolos*; δπ: *ad Iullum de aemulatione vana · laudes Pindari*; Porph.: *continens laudes Pindari*.

IV 4: *Ad urbem Ro. de indole ducum · prosphonetice encomiastice · tricolos tetra-strophos*

Cf. AaBCγλ': *ad urbem Romanam (γ: Romam) de indoli (γa: indole) ducum · prosphonetice encomiastice tetracolos*; F: *in Drusi Neronis virtutem*

IV 5: *Ad Augustum de expeditione eius tarda erat (!) · paeanis species · parane-tice dicolos tetracolos (!)*

Cf. AaBC: *ad Augustum de expeditione eius tarda orat. (a: erat) · paeanis species proseutice tetracolos*; Fδπλ'u: *ad Caesarem Augustum absentem (λ'u add.: de expeditione eius tarda oratio · paeanis species · proseutice tetracolos)*; R: *ad Augustum*; γ: *ad Augustum de expeditione eius · proseutice tetracolos*; σxA: *ode tetracolos*.

A most felsorolandó hibák a Sambucus-kódex milyenségét, illetőleg min-táit (rokonságát) szemléltethetik:

Gyakori az *r/t* összetévesztése: *notico* (Ep. XVII 71, *Norico* helyett), *tecta* (Serm. II 7,7, *recta* h.), *tantum* (Ep. XII 17, *taurum* h.; az *u/n* felcserélése is jellegzetes «Minuskelfehler»), *curro* (Serm. I 6,104, *curto* h.), *liber* (uo. 105, *libet* h.), *videat* (Epist. II 1,1, *videar* h.), *solibus aprum* (Epist. I 20,24, *aptum* h.), *ferat* (Epist. II 2,200, *ferar* h.); vö. még *te vehet* (Ep. XIII 16, *te revehet* h.), Epist. I 16,47 *non uferis*, —

i/t: *languet* (Ep. VIII 18, *languet* helyett), *grata* (Ep. X 12, *Graia* h.), vö. *Barus* (Serm. I 4,110, *Baius* h.).

Minden magyarázkodás nélkül érthetők a következő, ugyancsak jelleg-

zetes minuszskulás elírások: *ijt/iit*, C. IV 4,42, *ut* helyett), *in* (Serm. I 7,27, *ut* h.), *leui* (C. II 19,15, *leni* helyett; metrikailag lehetetlen hiba, de ha *lēvi*-t olvasunk, még lehetlenebb), *mittor* (C. II 20,10, *mutor* h.), *ex uoto* (Ars p. 240, tudálékos olvasás *noto* h.), *Vinidius* (Serm. I 1,95, mint Desprez 1691. évi kiadásában, *Um<m>idius* h.), *fodiat* (Epist. I 6,51, mint L, *fodicet* h.), *musa* (Epist. I 7,17, *invisa* h.), ugyanígy *fabulaeque et inanes* (C. I 4,16, *Manes* h.; DR¹vaç: *fabulaeque et manes*, u: *fabulaeq; manes*, fölébe írva *inanes*), *victis* (Ep. XII 7, mint BL, *vietis* h.), *incendit* (Serm. II 7,48, mint UL var. g post ras. ç, *intendit* h.), *arce*m (Serm. I 2,42, *acrem* h.), *dicta* (C. I 9,8, *diota* h.) stb.

s/f összetévesztése: *falso* (Serm. I 7,28, *salso* h.), *sumante* (Serm. II 7,102, *fumante* h.); c/f (?): *crustis* (Epist. I 1,78, *frustis* h.).

Feltűnőbb elváltási hibák: *incomptum* (C. II 11,23), *intersaeviat* (C. III 3,37), *inviās* (C. III 7,29), *segnipede* (C. III 12,8), *resignoq;* (C. III 29,54, *resigno quae* helyett, mint Serm. I 4,141 *auxilioq;* vagy I 10,72 *iteRq;* *iterum quae* h.), *liberabilis* (Ep. XI 16), *infausta* (Serm. I 2,64, *in Fausta* h.), *syridamae* (I 6,38), *etiam* (I 7,5, mint Epist. I 7,75 és 16,15), *anerio* (Serm. II 3,69), *novatae* (II 6,36, *nova te* h., vö. C. II 7,2 *aeductae*, vagy Serm. II 3,171 *talos aulae* — *talos, Aule* h.), *adde supradictis* (Serm. II 7,78 *super, dictis* h.), *invenias* (Epist. I 15,20, *in venas* h.), *quo responsore* (I 16,43, *quo res sponsore* h.), stb.

Ugyanennek az ellenkezőjét figyelhetjük meg pl. a következő helyeken: *me tu o* (C. I 25,7, *me tuo* . . . *pereunte* helyett), *et vaganti* (IV 15,10, *evaganti* h.), *in moerentis* (Ep. VII 19, *inmerentis* h.), *certo sub tegmine parçe* (XIII 15, *subtemine* h., vö. Verg., Ecl. I 1: *sub tegmine fagi*), *pactum eius* (XVII 50, *Pactumeius* h.), *nec rure malo* (Serm. I 2,102, *ne crure malo* h.), *pro pijs* (I 3,73, *proprijs* h.), *vita veris* (II 2,54, metrikailag is lehetetlen változat *vitaveris* h.), *ac credere* (Epist. I 15,25, *adcredere* h., mint II 2,100 *ad poscere*), *negat atque* (I 16,49, *negitatque* h.).

Szavak felcserélése:

- C. I 20,7 : *redderet tibi laudes* — *r. laudes tibi* helyett,
 25,18: *pulla atque magis myrto* — *p. magis atque myrto* h.,
 28,4 : *nec tibi quicquam prodest* — *nec qu. tibi prodest* h.,
 III 10,19: *non hoc erit semper* — *n. h. semper erit* h.,
 IV 7,15: *quo Tullus dives* — *quo dives T.* h.,
 Ep. XIII 11: *ut cecinit grandi* — *ut grandi cecinit* h.,
 Serm. I 1,14: *te ne morer* — *ne te morer* h.,
 8,44: *et non ut testis inultus* — *et ut non t.i.* h.,
 II 3,31: *te ne* — *ne te* h.,
 132: *neque hoc tu facis* — *neque tu hoc f.* h.,
 221: *est hic summa insania* — *hic summa est ins.* h.,
 4,90: *referas memori* — *memori referas* h.,
 5,48: *et ut* — *ut et* h.,
 6,71: *de domibus villisve* — *de villis domibusve* h.,
 78: *nam siquis* — *siquis nam* h.,
 Epist. I 1,58/57 (Klingner: «Ψ», 57/58: «Ξ» acc. g),
 7,3 : *si me vivere vis recteque videre valentem* (mint L),
 71: *i nunc* — *nunc i* h.,
 16,61: *da sanctum iustumque videri* — *da iusto sanctoque v.* h.,
 18,8 : *mera dici* — *dici mera* h.,
 74: *ne pueri dominus* — *ne dominus pueri* h.,

- II 2,63: *renuis tu quod iubet alter — renuis quod tu . . . h.*,
 156: *si timidum cupidumque — si cupidum timidumque h.*,
 Ars p. 66: *vicinas alit urbes — v. urbes alit h.*,
 76: *post etiam voti inclusa est sententia compos — incl. est v. s. c. h.*,
 425/424 (B ζ et exempl. cod. K).

Jegyezzük még meg, hogy az *-mpt*-mássalhangzócsoport következetesen *-nt*-nek van írva, pl. *tentare* (*temptare* helyett), *intentata*, *tentaris* stb., vö. még Ep. XVII 80: *tentare pocula* (*temperare* helyett): valamelyik másoló feltehetőleg a *-per*- szokásos rövidítését (*p*) nézte *-pt*-nek és így az egész szót kiforgatta értelméből.

Akárhány egyéb — persze más kéziratokban is előforduló — hibát félreértett rövidítések helytelen feloldásaként értelmezhetünk, így pl. C. III 2,22 *tentat ire via — temptat iter via* helyett (Klingner: *iter* Ψ acc. γ , *ire* Ξ acc. λ ; Lenchantin — Bo: *iter* a²R $\varphi\varphi\delta^1\pi\sigma^1$ Pph., *ire* Aa¹DEUML $\delta^2\varrho\sigma^2$). Itt is valószínűleg (régii) rövidítéssel: *ir* van dolgunk, amelyet egyaránt olvashattak *iter*-nek vagy *ire*-nek, az utóbbi esetben figyelmen kívül hagyva a metrikát.

Ugyanezt a hibaforrást tapinthatjuk ki C. IV 3,10: *quae Tibur aquae fertile praefluunt*, az ige főlé írva: *vel per* (Tibur ismerői értelemmel bírónak találhatják mind a két változatot); vö. Serm. I 3,25: *providens föltötte per (recte)*.

Figyelmet érdemel az I 7. szatíra 20 sk. sorához (*in ius acres concurrunt — magnum spectaculum uterque*) írott lapszéli megjegyzés: *spectamen*. Ezt a nyelvileg megtámadhatatlan olvasatot (vö. Lucretius hasonló alakjaival: *augmen*, *fragmen*, *momen* stb.; Plaut., Men. 966: *spectamen*; «látvány», «színjáték» értelemben Apul., Met. IV 20 és VII 12, ugyanígy Fronto, De diff. voc. p. 531,15 K.: *spectamentum*) más kéziratokban seholsem találjuk, de az adott szövegösszefüggésben — mint egy homérosi *aristeia* archaizáló paródiáját — kár volna mellőznünk. Talán itt is régi rövidítésre (pl. *spectā*) gondolhatunk, amelyet a másolók a szokásos (normalizált) *spectaculum* formában oldottak fel, és a kéziratokba ez került.

Így alakult ki esetleg *mendacem* is (Epist. I 16,40: *quem nisi mendosum et m.?*) a helyes *medicandum* valamilyen rövidítéséből (pl. *med̄*); itt azonban az előző (39) sor *mendax*-ára is gondolnunk kell, és akkor íráslélektanilag érthető dittográfiával volna dolgunk.

Most még néhány olyan helyet ismertetünk Sambucus Horatius-kódexéből, amelynek interpretálása némi haszonnal járhat.

C. I 4,16: *iam te premet nox fabulaeque & inanes* (*Manes* helyett, l. fentebb). Kétszeresen hibás sor: az *m/in* minuszkulás összetévesztését már érintettük, ehhez járul még az *et* benyomulása (Klingner: aDMR¹, Lenchantin — Bo: DUL¹R¹), u: *manes*, föltötte: *vel inanes*. Ehhez a hibához jegyzi meg Peters:²⁰ «A Q-osztály redaktora a két főnévből álló ritka kapcsolatot az *et* kötőszó beillesztésével fellazította, bár az *et* ezen a helyen meg nem engedhető hosszabbodást idézne elő.»

C. I 8,1 sk.: *Lydia, dic, per omnis hoc deos oro* ($\delta\pi^1$ R², *te deos oro* helyett), — a közbeeső állomás a helyes *te deos oro* és a romlott *hoc deos vere* között; Brink szerint²¹ «egyszerű kompromisszum».

²⁰ I. m., 59. l.

²¹ I. m., 32. l.; már előbb Luc. Mueller (*ad loc.*); J. Vahlen: Hermes 45 (1910) 308. l.; fordítva (tehát fonákul) magyarázza a helyet Vollmer, i. m. 262 sk. 1.

C. I 18,7: *ac ne quis medici (modici helyett) transiliat munera Liberi*, — ezt a (hibás) olvasatot sem találjuk másutt. Ha Apollót, a gyógyítás istenét «*Medice, Paean*»-nak lehetett szólítani (Macrob., Sat. I 17,15), akkor ugyanez az «orvosló» melléknév a bor istenét is megilleti, gondolhatta a nyilvánvalóan rossz változatnak talán nem a *modicus* Libert tisztelő szerzője.

C. I 28,15: *sed omnis una manet mors*, föléírva: *alii nox*. Önkéntelenül is Catullusra (V 6) gondolunk: *nox est perpetua una dormienda*; vö. Ps.-Acro kommentárjával: *hoc est mors, ut* (Verg. Aen. X 746): *in aeternam clauduntur lumina noctem*; «fény» (szem; élet) és «éjszaka» (sötétség; halál) egymás mellett, mint Catullus Sapphó-fordításában (LI 11 —): *gemina teguntur lumina nocte*. Mintegy magunk előtt látjuk a szövegromlás menetét: egy lapszéli megjegyzés (a banális *mors*) kiszorítja a költői *nox*-ot. Klingner szerint «Q-Korruptel»,²² szövegapparátusa szemléletesen mutatja osztályozási és jelölési rendszerének kérdéses voltát: *nox* Ξ (BQ(γ E)) Ψ , *mors* Q (aA(?)DE var. MR), az illető lap «jelmagyarázata» pedig: $\Xi = ABQ$ (a γ DEM acc. interd. R) acc. interd. λ^2 , $\Psi = F\lambda^2\delta R$. Az apparátus két rovatának jelrendszere itt sem akar egyezni.

C. II 6,24: *vatis amici (recte)*, vagyis itt nincs nyoma a már Porphyriónál jelzett hibás (*vatis Horati*) olvasatnak, amely nyilván a C. IV 6,44. sorából férközött be (valamely korai utalás révén) a Septimius-ódába.

C. II 13,23: (*vidimus*) . . . *sedesque descriptas piorum* . . . Klingner apparátusában: *discretas* Ψ , *discriptas* Ξ , *descriptas* Q acc. R¹ π^1 . Peters²³ szerint *descriptas* «a Q-osztály önálló hagyományának része» (selbständiges Überlieferungsgut), ugyanúgy mint C. III 24,4 *publicum (ponticum* Ξ S, *apulicum* Ψ), vagy C. III 23,19 *mollivit (mollibit* Aa Ψ).

C. III 7,20 kódexünkben is *monet* olvasható (mint $\Xi\lambda\delta R$ és Villeneuve *Montepessulanus*ának «második kéztől» származó bejegyzésében), nem *movet* (Fl *Montepess.*¹), — *utrumque recte*, mint Bentley megállapította. Neki mindenestre — *ut figuratius et ποιητικώτερον* — az utóbbi tetszett; érvként felsorakoztatott példái (*cantus, carmen, arcana, mentionem etc. movere*) tanulságosak, csak éppen nem meggyőzőek. Sambucus kódexének *monet* olvasata kétségtelenül «jobb hagyomány» (Heinze; ezt találjuk Keller — Holder, Wickham, Villeneuve, Lenchantin kiadásában), a *movet* mellett csak Kiessling — Heinze és Klingner állott ki. Heinze itt megtartotta Kiessling érvelését («das ebenfalls überlieferte *monet* ist viel prosaischer», a fogalmazásból Bentley «költői» kívánalmainak visszhangját érezzük ki), csak tovább finomította («. . . *monet* wäre, wenn man sich selbst die Verbindung mit dem Substantivobjekt gefallen lassen wollte, viel farbloser»). Jellemző és tanulságos, hogy Kiessling a *movet* olvasat védelmére ugyanazt az Ovidius-helyet vonultatta fel (Ars am. III 651: *quid iuvat ambages praeceptaque parva movere*), amelyet Bentley annak idején *monere* változattal idézett. (A hagyománynak ugyanezt a bifurkálódását figyelhetjük meg pl. Luc. I 566 *movet* — *monet*; vö. Liv. XL 56,10 *admoneri* — *admoveri*.) Értelmezésünk szerint a horatiusi *historias peccare docentis movere* itt a. m. *admoovere*,²⁴ még pedig a szó «poliorkétikus» jelentésében, mint C. III 21,13: *lene tormentum ingenio plerumque duro admoovere*, vagy pl. Tac., Hist. III 84,1: *urbium*

²² I. m., 477,5. j.; vö. Peters, 53. k.: «der Q-Redaktor löst die poetische Umschreibung des Todes auf.»

²³ I. m., 9. l., vö. 41.1.

²⁴ D. Bo index-kötetének (Torino 1960, p. 387 sqq.) felsorolásában nincs említve.

excidiis reperta . . . testudinem tormenta aggerem facesque; vö. még Stat., Ach. I 567: *nil timentu puellae insidias*; Avian. fab. 27,5: *dolos*, stb.²⁵

Semmitmondó lapszéli jegyzetet olvasunk a C. II 16,2 sorhoz (*in patenti prensus Aegaeo*): *fessus*. Ugyanígy használhatatlan, de más kéziratokban is megtalálható C. II 20,13: *iam Daedaleo ocior Icaro (notior helyett)*; 1. a Lenchantin — Bo-kiadásban felsorolt konjektúrákat.

Tanulságos C. III 5,51: *dimovit obstantis propinquos* és hozzá a lapszéli megjegyzés: *aliter amicos*. Itt megint közvetlen közlelről figyelhetjük meg a szövegromlás folyamatát: egy versszakkal előbb, a 47. sorban (az alkaiosi strófának ugyanazon a helyén) ez áll: *interque maerentis amicos*; ezt a szót ismételték meg elnézésből ott is, ahol *propinquos*-t találtak, — esetleg lapszéli utalással a korábbi *amicos*-ra.²⁶

Ahogy olvassuk, hibás, de magyarázható kódexünk egy sajátos olvasata (C. IV 1,17): *etsi quando potentior . . . (et quandoque potentior helyett)*. De ha külön olvassuk: *et si quando . . .*, akkor egészen jó értelmet kapunk,²⁷ és ez az S-változat megérdemli, hogy az apparátusban szerepeljen.

C. IV 4,36: *dedecorant (indecorant helyett) bene nata culpa* szintén magyarázható: a másoló az előző (35) sor *defecere* szavának kezdetére tekintett vagy gondolt. Hasonlóképpen ítéelhetjük meg C. IV 6,25 hibás (*ductor*) olvasatát (*doctor helyett*): két sorral előtt *ductos* áll.

C. IV 14,5 kéziratunkban *lux*-ot olvasunk (mint Ξ acc. λ^2 , Lenchantin — Bo szerint: AaL) *sol* helyett ($\Psi\gamma$). Klingner osztályozásának épülete itt már megint inog: a «jelmagyarázat» szerint Ξ a. m. AaBQ (= γ acc. interd. R adiu. hic illic δ^2) acc. interd. λ^2 , Ψ pedig a. m. F λ^2 δ π R. «Amerre csak a nap (*sol*) az *oikumené* földjeit köröskörül megvilágítja (*inlustrat*)» — eléggé költői, nyelviileg és gondolatilag helyes kifejezés; ha ezt valaki holmi erőltetett *figura etymologica*-val (*lux inlustrat*) «még költőibbé» akarná tenni, aligha érné el célját.

A hibás *aut* (Ep. II 19 elején, *ut* helyett) könnyűszerrel magyarázható: előzőleg már négyszer (9.11.15.16) fordult elő az *aut*, ehhez járult a 17. sorban egy *vel*, ráadásul a 18. sor is *Autumnus* említésével kezdődött: minderre gondolva nem lepődhetünk meg azon, hogy egy álmos *librarius* folytatta a sok *aut*-ot.

Ep. V 55: *formidosae . . . silvis ferae*, Peters szerint «Q-olvasat», amellyel szemben a Ξ és Ψ osztály *formidulosis*-át kell előnyben részesitenünk («weil das Epitheton erst recht das Unheimliche des Waldes zum Ausdruck bringt und zu den schlafenden wilden Tieren den wirksamen Kontrast bildet»). A Γ -scholionok ezt a «finomabb» változatot elutasítják: *non formidulosis silvis, sed formidosae ferae; formidulosae autem pro timidae . . .* Persze akkor a *ferae*-nak két jelzője is lenne, az erdőknek pedig egy sem.

Serm. I 2,14: *quinas hic capiti mercedes exigit*, és ehhez a lapszéli megjegyzés: *execat*. Klingner az *exigit* változatot nem regisztrálja, viszont Bo appa-

²⁵ Vö. a Thes. példáival: s. v., p. 770, 65 sqq., p. 771, 53 sqq., p. 775, 32 sqq.

²⁶ A «*Parcius unctas quatuor fenestras*» zárósorához (C. I 25, 20: *dedicet Hebro? Euro?*) fűződő — és a hasonló ismétlések bevonásával tisztázható — kérdésekre más alkalommal szándékozunk visszatérni. (S: *Hebro*, — mint minden kódexben.)

²⁷ Vö. *Kießling* — *Heinze* kommentárjával: «*quandoque* für *quando*, nur hier und IV 2,34, sowie Ars p. 359, ohne in der Bedeutung von einfachem zeitlichen *cum* unterschieden zu sein.»

rátusából világosan kiolvashatjuk a hagyomány alakulását: *exsecat* — *execat* — *exigat* — *exigit* (E corr. R² φ et ψ var. δ suprascr. π^2 var. ρ , edd. praesertim ante Lambinum). Ezek szerint a C/G majuszkulák (!) összetévesztése után a szöveg gondozói a feltűnő coniunctivust «harmonizálni» akarták a *timet*-tel, *urget*-tel és *sectatur*-ral, így jött létre az éppenséggel elfogadható *exigit*.

Ugyanitt (18 sk.) a méltatlankodó «*maxime Iuppiter!*» felkiáltásra a válasz így hangzik: «*at ille* (Klingner ezt sem regisztrálja; *in se* helyett) *pro quaestu sumptum facit.*» *At ille* gyakori hexametervégződés a sermókban (I 9,6; II 1,44; Epist. I 2,42; vö. Serm. I 10, 67; II 3,255; Epist. I 20,14): ez a könnyen megragadó végződés ott is megragadt, ahol eredetileg semmi keresni-valója sem volt.

Serm. II 1,79 ezt találjuk: *diffingere* (*d* suprascr.). A szöveghagyomány állapotát megint csak Bo apparátusából tekinthetjük át a legkönnyebben: *diffindere* — *diffingere* — *deffingere* — *defindere* — *defringere* — *diffundere* — *diffidere*; vö. Porph.: *diffingere, legitur et diffidere* (*lege: diffindere*). Peters kitűnő disszertációjából²⁸ tudjuk, hogy a *diffindere* az EM-csoportnak köszönhető «antik hagyomány», amelyet azonban a *Bland. vetust.*-ban és a *Γ*-scholionokban is megtalálunk. Ez utóbbiakban olvassuk, hogy Trebatius jogi szakkifejezést használ: *iuris verbo usus est, praetor enim solebat dicere: hic dies diffis<s>us esto.* A *Ξ*-hagyomány, valamint a Q-osztály ay-csoportja (a triviális *diffingere*-vel) azt mutatja, hogy a jogi *terminus technicus*-t már nem értették. Így a Sambucus-kódexben feltüntetett alternativa sem mondható érdektelennek.

Serm. II 4,19: *doctus eris vivam (sc. gallinam) mixto mersare Falerno*, — mint a mértékadó kéziratokban. A hagyományozott *mixto* helyett Chr. Landinus (1482) a *mulso*, majd Crato (1598) a *musto* változatot nyomatta; Bentley óta általában ezt az utóbbi konjektúrát fogadják el. Ha csakugyan szövegromlással van dolgunk, akkor annak okát a köv. (24) sorban pillanthatjuk meg: *miscibat mella Falerno* (ugyanaz a két szó ugyanazon a helyen).

Magyarázható a Tiresiasz-szatíra (II 5,10) helyes *accipe*-jének lapszéli változata, a rossz *aspice* is: előbb az 5. sor *aspicere*-vel kezdődött. Hasonló ugyanitt a 38. sor hibája: az előző sorban olvasott *sis* hatására *sis* lett a *fi* imperativusból is; vagy a 39. sorban: a catullusi *persta atque obdura* árnyékában a Kutya-esillagzat *rubra* jelzője *dura*-vá hasonult.

Tanulságos a II 7,107. sor: a helyes szöveget (*nempe inamarescunt epulae sine fine petita*) elrontaná a lapszéli megjegyzés: *alii immarcescunt*. A romlás folyamatát jól mutatja Bo apparátusa: *inmarescunt* L, *immarescunt* g, *immarcescunt* ζ . Az utóbbi (*recentior*) változat még akkor is erőltetett, ha az *in*-t nem fosztó értelműnek vesszük (vö. a «fonyadhatatlan» jelentésű késői *immarcescibilis*-szel), hanem az *inamarescunt* mintájára mintegy «befonynyad»-nak próbáljuk magyarázni, mert itt az «édes» lakomák (vö. C. III 1,19; 8,6: *dulcis epulas*) «megkeseredéséről» van szó.

A szövegromlás megindulását szemlélteti kódexünkben Epist. I 6,67: *vive, vale . . .*, vagyis a szövegben a helyes olvasatot találjuk, de már a margón *vade* díszleg: valamelyik másoló (vagy olvasó) az I 13. levél hasonló záróformulájára (19: *vade, vale . . .*) gondolt és azt idejegyezte. A következő lépés — a lapszéli jegyzet beiktatása a folyamatos szövegbe — ez alkalommal elmaradt.

²⁸ I. m., 28. l.

Epist. I 16,14: *fons . . . infirmo capiti fluit aptus & utilis alvo* (mint A corr. $\varphi^2\pi$; helyesen: *fluit utilis, utilis alvo*). A hexametervégződéshez vö. Epist. II 1,124: *utilis urbi*. A szövegromlás értelmi szerzője bizonyára az *utilis* ismétlődését kifogásolta és ezért — a bukolikus caesura után! — hatásosan ismétlődő attr. praed.-ot (talán Serm. I 3,29 sk. *minus aptus acutis naribus* mintájára, vö. II 5,43: *amicis aptus*; C.I 7,9: *aptum equis Argos*) *aptus*-ra változtatta, de így persze *metri causa* az asyndetont is fel kellett áldoznia, vagyis egy *et*-et beiktatnia.

Mulatságos az értelmetlen elválasztási hiba Epist. I 17,59 sk.: *licet illi plura maneret lacrima (plurima manet helyett)*. Ennek «szerzője» pedig alkalmasint a *-ma*-szótag dadogó ismétlődését akarta volna «kijavítani», csak éppen a hosszú *mānet*-et rövid *mānet*-nek olvasta (vö. Epist. I 15,19, ugyanazon a helyen), ugyanakkor a nyelvtanilag és metrikailag egyaránt lehetetlen (vélt) indicativust a nem kevésbé lehetetlen coni. praet. imperf.-mal pótolta. A *māno* — *maneo* hasonlósága különben is gyakori hibák forrása, vö. pl. Lucr. I 122: *permaneant (permānent helyett)*. Hasonló értelmetlen elválasztási hibákat a Horatius-szövegahagyományban igen gyakran találunk, vö. például ugyanitt, 60: *dicatos irim R, dicat Osirim helyett*, vagy Serm. II 5,81: *quaesisse meluno R, quae si semel uno helyett*.

Végül az I 18,22. sor szövegformálása: *gloria quem supra vires et vestit et ungit* (mint F; *unguit AaUMLRπ Btl.*; *unquet g pr.*; *unget C*), a lap szélén pedig a hibás, de mind paleográfaiilag, mind jelentését tekintve magyarázható *urget* változat áll (L var.). Magyarázható, amennyiben a megszemélyesített Gloria nemcsak felruhazza és illatszerekkel is ellátja (esetleg erejét meghaladó küzdelemre «keni» fel?) kegyeltjét, hanem «szorongatja», kényszeríti is, vö. Serm. I 6,23: *sed fulgente trahit constrictos Gloria curru*; Epist. II 1,177.

Sambucus fölttöbb igénytelen Horatius-kódexéről egyelőre ennyit. A Pasquali-féle *recentiores non sunt deteriores* bizonyos mértékben talán most is igazolódott: kódexünkben a laposságok és a reménytelenül kontaminált olvasatok özönében itt-ott mégis akad néhány sajátosság, amelyre érdemes felfigyelnünk.